

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Державна установа “Центральний методичний кабінет
підготовки молодших спеціалістів” МОЗ України

ПОГОДЖЕНО

Директор Державної установи
«Центральний методичний кабінет
підготовки молодших спеціалістів
МОЗ України»

Т.І. Чернишенко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник Директора Департаменту
кадрової політики, освіти, науки
та запобігання корупції МОЗ
України

О.П. Волосовець

РЕПРОДУКТИВНЕ ЗДОРОВ'Я ТА ПЛАНУВАННЯ СІМ'Ї

ПРОГРАМА

для вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів
I—III рівнів акредитації за спеціальністю
5.12010102 “Сестринська справа”

Київ
2011

РЕПРОДУКТИВНЕ ЗДОРОВ'Я ТА ПЛАНУВАННЯ СІМ'Ї

Укладачі:

М.Б. Шегедин — доктор мед. наук, професор, заслужений лікар України, директор Львівського державного медичного коледжу ім. Андрея Крупинського;

О.О. Дідух — викладач першої кваліфікаційної категорії Львівського державного медичного коледжу ім. Андрея Крупинського;

І.С. Смачило — викладач-методист, викладач вищої категорії, заслужений працівник освіти України, заступник директора з науково-методичної роботи Львівського державного медичного коледжу ім. Андрея Крупинського.

Програму розглянуто і схвалено на засіданні предметної (циклової) методичної комісії хірургічних дисциплін Львівського державного медичного коледжу ім. Андрея Крупинського 03 червня 2011 р., протокол № 13.

Програму розглянуто і схвалено на засіданні опорної циклової комісії з акушерства та гінекології 26 жовтня 2011 р., протокол № 1.

Рецензенти:

Т.В. Грабовська — доцент кафедри акушерства та гінекології Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького;

О.О. Назарова — викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист ВНКЗ “Львівський медичний коледж післядипломної освіти”;

І.Б. Назарова — заслужений працівник освіти АРК, викладач-методист, викладач вищої категорії, голова опорної циклової комісії з акушерства Кримського вищого навчального закладу “Кримський медичний коледж”.

© МОЗ України, 2011

© ВСВ “Медицина”, 2011

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програму з дисципліни “Репродуктивне здоров’я та планування сім’ї” для вищих медичних навчальних закладів України I—III рівнів акредитації складено для спеціальності 5.12010102 “Сестринська справа” відповідно до складових галузевих стандартів вищої освіти (ОКХ і ОПП) та навчальних планів 2011 р., затвердженого МОЗ України. Навчальним планом для вивчення дисципліни передбачено 81 год, з них лекцій — 20, навчальної практики — 28, самостійної роботи — 33 год.

Репродуктивне здоров’я — це стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя. Воно забезпечує можливість задовільного та безпечного сексуального життя, здатність до відтворення. Унаслідок несприятливих умов життя більшості населення зростає захворюваність та смертність, підвищується інвалідність, що негативно впливає на загальноекономічну ситуацію, погіршує передумови для збереження і поліпшення здоров’я нації.

Демографічна криза зумовлює посилення уваги до сім’ї як осередку відтворення населення та трудового потенціалу країни. Не менш важливе значення для відтворення населення та збереження життя й здоров’я нового покоління має стан репродуктивного здоров’я.

Охорона репродуктивного здоров’я розглядається як сукупність методів, прийомів і послуг, що впливають на репродуктивну функцію та благополуччя шляхом запобігання і вирішення проблем, які стосуються населення. Цим передбачено право чоловіків та жінок на інформацію та доступ до безпечних, ефективних і прийнятих методів планування сім’ї. Крім того, їм надається право доступу до відповідних послуг з охорони здоров’я, які дають змогу жінці безпечно перенести вагітність, пологи та народити здорову дитину.

Метою дисципліни є вивчення репродуктивного здоров’я організму чоловіка та жінки, методів і форм планування сім’ї, регулювання народжуваності, основ сексології. Знання та навички, що формуються під час вивчення дисципліни, є фундаментом для застосування професійної діяльності.

За навчальним планом “Репродуктивне здоров’я та планування сім’ї” вивчають на другому році навчання.

Види навчальних занять згідно з навчальним планом:

- лекції;
- навчальна практика;
- самостійна робота студентів.

У програмі відображено теми лекційних і практичних занять, якими повинні оволодіти студенти і про що мають бути поінформовані.

Засвоєння тем контролюється на практичних заняттях. Рекомендується застосовувати такі засоби діагностики рівня знань студентів: комп’ютерні тести, розв’язування ситуаційних задач, контроль практичних навичок тощо.

Циклова комісія має право вносити зміни до навчальної програми (15 %) залежно від організаційних можливостей, напрямів наукових досліджень, але відповідно до вимог кінцевих цілей ОКХ і ОПП за фахом підготовки та навчальним планом.

Після вивчення дисципліни **студенти повинні знати:**

- принципи роботи центрів з планування сім’ї та репродуктивного здоров’я;
- медичну документацію;
- демографічні показники;
- медичні показники;
- фізіологічну репродукцію жінки та чоловіка;

- форми та методи природного планування сім'ї;
- методи контрацепції;
- показання та протипоказання до застосування методів контрацепції;
- методи невідкладної контрацепції;
- методи стерилізації;
- жіноче та чоловіче безпліддя його класифікацію, причини;
- основи сексології;
- основні принципи інформації, навчання, комунікації (ІНК) жінок;
- оцінювання стану пацієнтів;
- проблеми жінки, чоловіка;
- правила техніки безпеки, охорони праці, протиепідемічного режиму професійної безпеки в практичній діяльності.

Студенти повинні вміти:

- заповнити медичну документацію;
- підготувати пацієнтку до огляду;
- збирати анамнез;
- консультувати подружню пару;
- консультувати жінок з медичними проблемами;
- консультувати жінок з питань невідкладної контрацепції;
- оформлювати графік базальної температури та оцінювати показники;
- оцінювати симптом зіниці;
- оцінювати феномен папороті;
- оцінювати ступінь натягу цервікального слизу;
- проводити розрахунок фертильних днів;
- визначити тривалість менструального циклу;
- оволодіти методами контрацепції: бар'єрним, хімічним і гормональним;
- асистувати під час введення внутрішньоматкових засобів;
- здійснювати догляд за пацієнтами;
- дотримуватися правил техніки безпеки, охорони праці, протиепідемічного режиму професійної безпеки в практичній діяльності.

Студенти мають бути поінформовані про:

- основи законодавства України про охорону здоров'я населення;
- основні принципи організації центрів репродуктивного здоров'я та планування сім'ї;
- нормативні акти та накази Міністерства охорони здоров'я України з питань охорони здоров'я жінок;
- нові методи діагностики та лікування безпліддя;
- екологічний та санітарно-епідеміологічний стан регіону, України.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема	Кількість годин			
		Загальний обсяг	Лекції	Навчальна практика під керівництвом викладача	Самостійна робота
	Розділ 1. Основи репродуктивного здоров'я				
1	Репродуктивне здоров'я. Біологічні основи репродуктивної системи жінки та чоловіка	8	4	4	
2	Планування сім'ї. Форми природного планування сім'ї	8	4	4	
	Розділ 2. Методи контрацепції				
3	Бар'єрні методи контрацепції та сперміциди. Внутрішньоматкові засоби (ВМЗ). Гормональна контрацепція. Невідкладна контрацепція	20	8	12	
4	Безплідний шлюб	10	2	8	
5	Основи сексології	2	2		
	Самостійна робота	33			33
	Усього	81	20	28	33

Примітка. Години для самостійної роботи студентів розподіляють за темами предметні (циклові) комісії навчальних закладів.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Тема	Кількість годин
1	Анатомо-фізіологічні особливості розвитку статевої системи жінки в різні вікові періоди. Визначення оваріально-менструального циклу	3
2	Контрацепція для підлітків (бесіда)	3
3	Аборт. Підготовка інструментів для операції. Медичні та соціальні аспекти	3
4	Основні етапи Національної програми "Репродуктивне здоров'я нації на 2006—2015 рр. (основні тези)	3
5	Гігієна та статеве виховання підлітків (бесіда)	3
6	Консультації пацієнтів з питань планування сім'ї — принцип "ДОВІРА". Методи природного планування сім'ї	3
7	Підготовка інструментів для ендоскопічних, рентгенологічних обстежень. Асистування	3
8	Захворювання, які передаються статевим шляхом їх вплив на репродуктивну функцію подружньої пари. Обстеження. Відпрацювання практичних навичок	4
9	Взяття мазків на бактеріоскопічне дослідження. Заповнення направлень	2
10	Підготовка пацієнтки до введення ВМЗ. Спостереження	3
11	Заповнення облікової документації відповідно до наказів МОЗ України	3
	Усього	33

ЗМІСТ

Розділ 1. Основи репродуктивного здоров'я

Тема 1. Репродуктивне здоров'я. Біологічні основи репродуктивної системи жінки та чоловіка

ЛЕКЦІЇ

Поняття про репродуктивне здоров'я нації. Демографічні показники: народжуваність, смертність, природний приріст населення. Медичні показники: материнська та перинатальна смертність, кількість захворювань, що передаються статевим шляхом; частота безпліддя: жіночого, чоловічого. Комплексна державна програма “Репродуктивне здоров'я нації 2006—2015 рр.”. Основні положення.

Біологічні основи репродуктивної системи жінки. Фізіологія оваріально-менструального циклу. Жіночі статеві гормони.

Біологічні основи репродуктивної системи чоловіка. Статева функція в чоловіків. Сперматогенез. Гормональний обмін у чоловіка.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Медсестринське обстеження репродуктивної системи жінки та чоловіка: збирання скарг, відомостей гінекологічного анамнезу та життя, об'єктивне обстеження органів і систем. Виявлення наявних проблем пацієнта, медсестринське оцінювання стану пацієнтів, медсестринська діагностика. Планування медсестринських втручань. Участь у проведенні основних та додаткових методів обстеження пацієнтів. Дотримання правил особистої гігієни та гігієни статевого життя.

Практичні навички:

- збирання скарг, анамнезу хвороби, життя;
- проведення медсестринського об'єктивного обстеження пацієнтів;
- трактування анамнестичних даних, загального стану, визначення проблем пацієнтів;
- установлення медсестринського діагнозу;
- складання плану медсестринських втручань;
- проведення консультування пацієнтів;
- заповнення відповідної медичної документації;
- дотримання правил особистої гігієни та гігієни статевого життя;
- дотримання правил техніки медичної безпеки.

Тема 2. Планування сім'ї. Форми природного планування сім'ї

ЛЕКЦІЇ

Структура, організація, завдання служби планування сім'ї в Україні. Інформація, навчання, консультування (ІНК) у роботі служб планування сім'ї, форми та впровадження. Етапи консультування з планування сім'ї. Принцип “ДОВІРА”.

Медсестринське обстеження при формах природного планування сім'ї. Значення скарг, анамнезу, медсестринського об'єктивного обстеження. Визначення проблем пацієнтів. Методи функціональної діагностики, правила користування. Механізм дії, ефективність. Переваги та недоліки кожного методу.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Планування сім'ї. Форми природного планування сім'ї. Медсестринське обстеження жінки: збирання скарг, даних анамнезу хвороби та життя, об'єктивне обстеження органів і систем. Виявлення наявних проблем пацієнток, медсестринське оцінювання їхнього стану. Встановлення медсестринського діагнозу. Планування медсестринських втручань. Проведення методів функціональної діагностики. Застосування мінімікроскопа "ARBOR". Застосування принципу "Допоможи". Дотримання правил техніки безпеки, охорони праці, протиепідемічного режиму, професійної безпеки під час виконання медсестринських втручань, інструментальних обстежень.

Практичні навички:

- збирання скарг, анамнезу життя;
- складання плану медсестринських втручань;
- графічне зображення базальної температури;
- визначення ступеня натягу цервікального слизу;
- визначення симптому зіниці;
- визначення феномену папороті;
- розрахунок фертильних днів;
- консультування жінок;
- дотримання правил техніки безпеки, охорони праці, протиепідемічного режиму, професійної безпеки під час виконання медсестринських втручань та інструментальних обстежень.

Розділ 2. Методи контрацепції

Тема 3. Бар'єрні методи контрацепції та сперміциди. Внутрішньоматкові засоби (ВМЗ). Гормональна контрацепція. Невідкладна контрацепція

ЛЕКЦІЇ

Медсестринське обстеження з метою з'ясування підбору контрацептивів. Консультування та навчання пацієнтів методам контрацепції. Різновиди бар'єрних методів контрацепції. Сперміциди. Типи ВМЗ. Контрацепція для підлітків. Метод добровільної хірургічної стерилізації (ДХС) чоловіків. Використання кільця "Нова Ринг". Механізм його дії, ефективність. Переваги та недоліки. Побічні ефекти та ускладнення. Надання допомоги. Дотримання правил особистої безпеки.

Післяпологова контрацепція. Метод лактаційної аменореї (МЛА). Механізм дії, ефективність. Переваги та недоліки. Побічні ефекти та ускладнення. Надання допомоги. Післяпологова контрацепція. Методи і засоби післяпологової контрацепції. Переваги та недоліки. Побічні ефекти та ускладнення. Надання допомоги.

Медсестринське обстеження з метою застосування гормональної контрацепції. Класифікація контрацептивів: монофазні, двофазні, трифазні. Механізм дії, показання і протипоказання до застосування, правила приймання. Пролонговані контрацептиви. Переваги та недоліки.

Невідкладна контрацепція. Методи стерилізації. Типи, механізм дії, побічні ефекти. Простагландини, побічні ефекти, можливі ускладнення. Ін'єкційні контрацептиви (ІК). Імплантанти. Методи стерилізації жінок. Показання та протипоказання.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Бар'єрні методи контрацепції та сперміциди. ВМЗ. Післяпологова контрацепція.

Медсестринське обстеження пацієнтів: збирання скарг, даних анамнезу і життя. Гінекологічне обстеження пацієнток: огляд зовнішніх статевих органів за допомогою дзеркал, узяття мазків на бактеріоскопічне дослідження. Дослідження еякуляту, крові — для серологічного дослідження тощо. Планування медсестринських втручань. Консультування і навчання пацієнтів методам бар'єрної контрацепції та сперміцидів, ВМЗ. Контрацепція для підлітків. МЛА. Підготовка пацієнтки до введення ВМЗ. Реалізація плану медсестринських втручань. Спостереження за пацієнткою, розміщеним ВМЗ, вирішення наявних проблем пацієнтки. Дотримання правил особистої гігієни. Надання допомоги при типових і побічних діях. Правила професійної безпеки під час виконання ін'єкційних введень контрацептивів.

Гормональна контрацепція.

Медсестринське обстеження в разі застосування гормональної контрацепції: збирання скарг, анамнезу, життя тощо. Виявлення наявних проблем у пацієнток. Проведення медсестринського об'єктивного обстеження органів і систем. Складання плану медсестринських втручань та реалізація їх. Участь у проведенні і навчання пацієнток методам гормональної контрацепції. Спостереження за об'єктивним станом пацієнток і побічними діями. Надання допомоги у випадку типових і побічних діях.

Невідкладна контрацепція. Методи стерилізації.

Медсестринське обстеження під час застосування невідкладної контрацепції: збирання скарг, анамнезу, життя тощо. Виявлення наявних проблем у пацієнток. Проведення медсестринського об'єктивного обстеження органів і систем. Складання плану медсестринських втручань та реалізація їх. Участь у проведенні і навчання пацієнток методам невідкладної контрацепції. Участь у підготовці пацієнтки до стерилізації. Спостереження за об'єктивним станом пацієнток і побічними діями. Надання допомоги в разі типових і побічних діях. Дотримання правила професійної безпеки під час інструментальних обстежень, правила захисту у випадку спілкування з ВІЛ-інфікованими.

Практичні навички:

- збирання скарг, анамнезу життя;
- складання плану обстеження пацієнтів;
- визначення проблем пацієнтів та встановлення медсестринського діагнозу;
- складання плану медсестринських втручань;
- консультування та навчання методам бар'єрної, сперміцидної контрацепції;
- консультування підлітків з питань контрацепції;
- консультування жінок віком понад 35 років та жінок з гормональними проблемами;
- проведення відбору пацієнтів для призначення бар'єрних і сперміцидних контрацептивів;
- підготовка пацієнтки та інструментів до введення внутрішньоматкових засобів;
- контроль за місцем знаходження ВМЗ;
- проведення відбору пацієнток для гормональної контрацепції;
- оволодіння методами гормональної контрацепції;
- проведення відбору пацієнток для стерилізації;
- консультування жінок з медичними проблемами;
- консультування жінок і підлітків з питань невідкладної контрацепції;
- оволодіння методами невідкладної контрацепції;
- надання допомоги при типових і побічних ефектах.
- навчання подружньої пари правилам особистої гігієни та статевого життя.

Тема 4. Безплідний шлюб

ЛЕКЦІЯ

Медсестринська діагностика жіночого та чоловічого безпліддя. Класифікація, причини. Обстеження подружньої пари. Соціальні аспекти безплідного шлюбу. Діагностика імунологічно зумовленого безпліддя. Сучасні репродуктивні технології. Метод екстракорпорального запліднення (ЕКЗ). Профілактика.

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ВИКЛАДАЧА

Медсестринська діагностика жіночого безпліддя. Медсестринське обстеження жінки: збирання скарг, даних анамнезу, об'єктивного обстеження органів і систем. Виявлення дійсних проблем пацієнта. Медсестринське оцінювання стану пацієнтки. Планування медсестринських втручань. Підготовка пацієнтів до якісних і кількісних тестів на імунологічно зумовлене безпліддя: посткоїтального, пенетраційного, тесту контакту сперми та цервікального слизу, гормональної кольпоцитодіагностики тощо; до інструментальних методів дослідження: УЗД, лапароскопія тощо. Дотримання правил техніки безпеки під час проведення лапароскопії.

Медсестринська діагностика чоловічого безпліддя. Медсестринське обстеження чоловіка: збирання скарг, даних анамнезу, об'єктивного обстеження органів і систем. Виявлення дійсних проблем пацієнта. Медсестринське оцінювання стану пацієнта. Планування медсестринських втручань. Взяття еякуляту на дослідження, зберігання та доставка в лабораторію. Підготовка пацієнтів до якісних і кількісних тестів на імунологічно зумовлене безпліддя: посткоїтального, пенетраційного, тесту контакту сперми та цервікального слизу, до інструментальних методів дослідження: УЗД.

Практичні навички:

- збирання скарг, анамнезу життя, шкідливі звички, перенесені операції;
- складання плану обстеження;
- визначення проблем пацієнтів;
- взяття еякуляту на дослідження;
- підготовка до інструментальних методів обстеження;
- підготовка подружньої пари до тестів на імунологічно зумовлене безпліддя;
- написання скерування (направлення) на обстеження та лабораторне дослідження;
- доставка біологічного матеріалу до лабораторії;
- консультування, інформування та навчання подружньої пари з питань сексології;
- дотримання правил особистої гігієни та гігієни статевого життя;
- дотримання правил техніки медичної безпеки.

Тема 5. Основи сексології

ЛЕКЦІЯ

Основи сексології. Поняття про фізіологію статевого акту. Сексуальні розлади. Лікування. Профілактика.

ПЕРЕЛІК ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК

1. Підготовка кабінету та гінекологічного крісла до роботи.
2. Знезараження інструментів і підготовка їх до стерилізації.
3. Приготування дезінфікуючих робочих розчинів.
4. Проведення інформування, консультування, навчання методам і формам планування сім'ї.
5. Консультування щодо методів природного планування сім'ї.
6. Визначення тривалості менструального циклу.
7. Вимірювання базальної температури.
8. Оцінювання ступеня натягу цервікального слизу.
9. Оцінювання симптому зіниці.
10. Оцінювання феномену папороті.
11. Проведення розрахунку фертильних днів.
12. Проведення відбору пацієнтів для призначення гормональних контрацептивів.
13. Проведення відбору пацієнтів для призначення бар'єрних контрацептивів та сперміцидів.
14. Консультування та підготовка жінки до введення ВМЗ.
15. Консультування підлітків з питань контрацепції.
16. Консультування жінок віком понад 35 років та жінок з гормональними проблемами.
17. Консультування жінок і чоловіків з питань використання різних методів добровільної хірургічної стерилізації.
18. Підготовка пацієнтів до проведення інструментальних методів.
19. Підготовка чоловіка до обстеження.
20. Підготовка подружньої пари до тестів на імунологічно зумовлене безпліддя.
21. Консультування і навчання подружньої пари з питань сексології.
22. Заповнення медичної документації.
23. Проведення санітарно-освітньої роботи.
24. Дотримання правил техніки безпеки, охорони праці, протиепідемічного режиму, професійної безпеки під час виконання медсестринських втручань.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ЗАЛІКУ

1. Поняття про репродуктивне здоров'я. Основні показники.
2. Біологічні основи репродуктивної системи жінки та чоловіка.
3. Регуляція оваріально-менструального циклу. Жіночі статеві гормони.
4. Гормональний обмін у чоловіка.
5. Поняття про планування сім'ї. Принцип "ДОВІРА".
6. Форми природнього планування сім'ї.
7. Структура, організація, завдання служби планування сім'ї в Україні.
8. ІНК в роботі служб планування сім'ї. Форми ІНК.
9. Упровадження програми ІНК для жінок.
10. Календарний метод планування сім'ї. Правила користування, оцінювання, консультування.
11. Метод базальної температури. Правила користування, оцінювання, консультування.
12. Натяг цервікального слизу, феномен папороті, симптом зіниці. Правила користування, оцінювання, консультування.
13. Переваги та недоліки кожного методу природнього планування сім'ї.
14. Бар'єрні методи контрацепції. Різновиди. Механізм дії, ефективність, переваги та недоліки бар'єрних методів контрацепції.
15. Види сперміцидів. Різновиди. Механізм дії, ефективність.
16. Внутрішньоматкова контрацепція. Типи. Механізм дії. Показання та протипоказання до застосування.
17. Надання допомоги при типових і побічних діях та інших проблемах під час застосування ВМЗ.
18. Гормональна контрацепція. Методи, механізм дії, правила вживання.
19. Показання і протипоказання до застосування методів гормональної контрацепції.
20. Пролонговані контрацептиви. Переваги і недоліки.
21. Посткоїтальна контрацепція. Типи, механізм дії, побічні ефекти.
22. Використання простагландинів, побічні дії, можливі ускладнення.
23. Контрацепція для підлітків, переваги та недоліки.
24. Контрацепція для жінок понад 35 років та жінок з гормональними проблемами.
25. Методи стерилізації жінок. Показання і протипоказання.
26. Безплідний шлюб, жіноче, чоловіче безпліддя, поняття. Причини. Класифікація.
27. Методи обстеження подружньої пари.
28. Методи лікування безпліддя. Профілактика.
29. Гормональна кольпоцитодіагностика.
30. Імунологічно зумовлене безпліддя.
31. Основи сексології.
32. Екстракорпоральне запліднення.
33. Правила техніки безпеки, охорони праці, протиепідемічного режиму, професійної безпеки під час виконання медсестринських втручань.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

Адамова Г.М., Богатирьова Р.В. та ін. Керівництво по плануванню сім'ї. — К.: “БЛІЦ-ПРИНТ”, 1999. — 256 с.

Венцовський Б.М., Маркін Л.Б. та ін. Планування сім'ї. Медико-соціальні аспекти. — Львів: Фенікс ЛТД, 1994. — 118 с.

Гойда Н.Г., Мойсеєнко Р. та ін. Довідник з питань репродуктивного здоров'я. — К.: Вид-во Раєвського. — 2004. — 128 с.

Назарова І.Б., Посипкіна Н.М. Репродуктивне здоров'я та планування сім'ї: Підручник. — К.: Медицина, 2008. — 224 с.

Наказ МОЗ України від 06.07.94 № 121 “Про застосування методів стерилізації громадян”.

Паращук Ю.С. Репродуктивне здоров'я дівчаток-підлітків. — К.: Здоров'я, 2003. — 112 с.

Чайка В.К. Основы репродуктивной медицины. — Донецк: Альматео, 2001. — 608 с.

Додаткова

Краткое руководство по репродуктивному здоровью и контрацепции / Elisabeth Oliveras. — Американское агенство международного развития (HSAID), 1998. — 405 с.

Нагорна А.М., Безпалько В.В. Репродуктивне здоров'я та статеве виховання молоді. — К.: Вид-во Європейського університету, 2004. — 408 с.

Наказ МОЗ України за № 539 від 04.08.2006 р. “про організацію діяльності служби планування сім'ї та охорони репродуктивного здоров'я в Україні”.